

El Comitè Internacional de la Creu Roja, el possible reconeixement diplomàtic de Catalunya i els efectes humanitaris de l'evolució política catalana (1936-1939)¹

ARNAU GONZÀLEZ I VILALTA
Universitat Autònoma de Barcelona

INTRODUCCIÓ

El drama desencadenat el 18 de juliol de 1936 a Espanya amb l'esclat de la Guerra Civil provocaria un impacte internacional que superaria de llarg les implicacions polítiques i ideològiques del conjunt de l'opinió pública europea per arribar a les sensibilitats humanitàries. Serà en aquesta tessitura en la que el Comitè Internacional de la Creu Roja (CICR), entitat humanitària amb seu a la ciutat suïssa de Ginebra i fundada el 1863, es decidirà a implicar-se intentant minimitzar els efectes del conflicte sobre la població civil. Amb aquesta intenció el 25 de juliol s'enviaven cartes als generals Franco i Cabanellas per part rebel i a la Creu Roja Espanyola per part governamental avisant de la intenció del Comitè Internacional de la Creu Roja d'enviar delegats al país per a estudiar la possibilitat d'obrir diverses delegacions sota les premisses de les resolucions de la Xa Conferència de la institució celebrada el 1921 i en la qual s'establia l'absoluta neutralitat dels seus agents en un conflicte civil. Un cop acordada la legalitat de la

* Rebut: 7.09.2012 – Acceptat: 4.06.2013.

¹ El present article forma part d'una investigació més àmplia que analitza la mirada de la diplomàcia i premsa europea envers la Catalunya en guerra del 1936-1939. En concret es tractaran els casos de França, Itàlia, Portugal, Bèlgica i la Creu Roja Internacional.

seva actuació en les dues zones al mes de setembre de 1936 es procediria a obrir les delegacions.

En el cas català entre el mes d'octubre de 1936 i principis de 1939 el Comitè Internacional de la Creu Roja desenvoluparia una activa actuació al país amb l'objectiu de salvar vides de persones en perill. En col·laboració amb una part substancial del cos consular establert a Barcelona i amb unes relacions correctes amb les autoritats de la Generalitat de Catalunya, els delegats de la Creu Roja Internacional haurien de lidiar amb el predomini dels anarquistes de la Confederació Nacional del Treball (CNT) i de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) primer i de les autoritats republicanes després del seu trasllat a Barcelona a finals de 1937. Amb l'objectiu de pal·liar els efectes de la guerra, el CICR intentaria potenciar tota mena d'evacuacions de persones desitjoses de marxar de Catalunya, d'intercanvi de presoners entre els dos bàndols i de la protecció de persones perseguides.²

Tanmateix, en aquest article ens centrarem en alguns aspectes concrets d'aquesta actuació. Per una banda, com ja he anunciat, resseguirem els projectes d'evacuacions generals i de grups reduïts projectades i, en alguns casos, realitzades. Alhora que situarem la mirada que els diferents delegats del Comitè oferirien als seus superiors de Ginebra referent a l'evolució política catalana i els efectes que aquesta tindria sobre les condicions de vida dels catalans. Obviem, per tant, en gran mesura la importantíssima tasca del CICR pel que fa al control de les condicions de vida de les presons, el subministrament de medicines, la comunicació i informació sobre familiars residents a la zona republicana, el manteniment d'hospitals, dels centres d'acollida d'infants o d'altres tasques humanitàries.³

En aquest sentit destacarien sobretot els intents de la institució humanitària suïssa de signar un acord d'evacuació general dels no combatents entre la Generalitat de Catalunya, el govern autònom basc, el govern republicà i les autoritats rebels liderades pel General Franco a finals de 1936. Intents que fracassarien estrepitosament per culpa de la negativa dels militars i la malfiança del govern republi-

² De fet cal recordar que el gruix de les persones que havien volgut sortir de Catalunya, fossin catalans, espanyols o estrangers residents al país ho havien fet durant els mesos de juliol, agost i setembre del 1936, gràcies a naus italianes i franceses en la majoria dels casos o britàniques, nord-americanes, argentines o portugueses entre d'altres en menor mesura.

³ Per a una avaluació de les tasques desenvolupades a Catalunya veure Carles Clemente, J. 125 anys de testimoni humanitari (1872-1997). *La Creu Roja a Barcelona*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1997, p. 86-88 o del mateix autor i ja específicament parlant de la guerra: *El árbol de la vida la Cruz Roja en la guerra civil española (1936-1939)*. Madrid: Laboratorios Beecham, 1993. D'altres entitats internacionals també prestaren ajuda humanitària a Catalunya com els Quàquers. Sobre l'acció d'aquests darrers veure Serra Sala, Rosa. *Ajuda humanitària dels quàquers als infants de Catalunya durant la Guerra Civil 1936-1939*. Tesi Doctoral llegida el 2006 al Dep. de Pedagogia de la Universitat de Girona i dirigida per Salomó Marqués, accessible a www.tdx.cat (consultada el 18-VIII-2012).

cà establert a València. Fet que determinaria que les accions del CICR haguessin de ser de caràcter individual i no col·lectiu.

Per altra banda, una delegació de Barcelona que durant els primers mesos hauria de comunicar-se amb la seu central de Ginebra a través del Consolat suís de Barcelona i que patiria constantment per la seguretat del seu propi personal. De fet, la legació suïssa esdevindria responsable fins a finals de 1938 d'altres tasques com la de servir de correu per a tots els paquets enviats per familiars de l'estranger a persones residents a Catalunya. Una tasca d'amfitrió barceloní que el cònsol suís Adolphe Gonzenbach portaria a terme amb la majoria de delegats i enviats del CICR a la capital catalana (majoritàriament ciutadans suïssos).⁴ Perquè en definitiva aquella era una tasca humanitària que no buscava cap mena d'implicació política o militar. Fet que implicaria una mirada prou neutre i sense prejudicis? Bé, resseguim-ne la visió que n'oferí en els seus informes.

QUASI UN RECONeixEMENT INTERNACIONAL: LA NEGOCIACIÓ DE LA GENERALITAT AMB LA CREU ROJA INTERNACIONAL I LA NEGATIVA DE BURGOS.

Fa més de quaranta anys l'historiador britànic Hugh Thomas feia el primer esment a les negociacions que els delegats de la Creu Roja Internacional intentaven tirar endavant durant les darreries de 1936 davant de la Generalitat però ho feia de manera incompleta i equivocada.⁵ Segons afirmava erròniament Thomas les autoritats catalanes consultades pel delegat del CICR Marcel Junod a Barcelona es negarien sense més explicació a cap tracte d'evacuació de no combatents. Resseguint aquesta pista, quinze anys després Hilari Raguer n'ampliava les dades i n'aportava el document que finalment signarien el President de la Generalitat i un altre delegat del CICR, el Doctor Horace Barbey. Tanmateix, tampoc Raguer acabava d'esclarir quins foren els motius del fracàs del projecte de tractat.⁶ Inten-

⁴ Segons una carta del delegat del CICR de Barcelona Phillipe Hahn del 21-V-1937 enviada al President de la Comissió d'Espanya de la institució, el cònsol suís Gonzenbach i les estructures diplomàtiques suïsses en general a la zona republicana estaven portant a terme una gran tasca d'ajuda a la Creu Roja. Per exemple, entre el 6 i el 7 de setembre de 1937 el mateix Gonzenbach aniria a la localitat fronterera nord catalana del Pertús a recollir una caravana d'ajuda humanitària provinent de França en direcció a Barcelona. A més, Gonzenbach es remarcaria pels seus esforços en salvar vides d'empresonats i en la voluntat d'ajudar a les comunicacions entre l'interior de Catalunya i l'exterior.

⁵ Thomas, Hugh. *La Guerra Civil Española*. París: Ruedo Ibérico, 1962, p. 200.

⁶ Raguer, Hilari. *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps: (1931-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976, p. 413-417.

tem, per tant, aportar tota la informació possible sobre l'afer i reconstruïm del tot el camí que seguí.

Després d'haver-se decidit a actuar a Espanya, el primer delegat que Ginebra enviaria a Barcelona seria Marcel Junod.⁷ Arribat a Barcelona en vol de Lufthansa directe des de Marsella, Junod seria rebut pel cònsol suís a la capital catalana. Un cop a la ciutat el delegat de la Creu Roja Internacional comprovaria les tasques desenvolupades pels membres de la Creu Roja local, analitzaria les grans contradiccions que creuria veure en l'actuació dels anarquistes ("assassins bàrbars i generosos sense límit") i decidiria entrevistar-se amb el Conseller Primer de la Generalitat Joan Casanovas (ERC). Una conversa en la que Casanovas li asseguraria que estava en disposició de recuperar el control de l'ordre públic del país en mans anarquistes en breu, alhora que respondria amb evasives a les propostes d'intercanvi de presoners fetes per Junod dirigint-lo a les autoritats republicanes espanyoles.

Decebut per aquesta resposta però decidit a aconseguir immediatament el cessament dels afusellaments, Junod prenia un cotxe i un xofer i es dirigia a Madrid on aconseguiria parlar amb el cap del govern republicà José Giral. Contràriament a la resposta de Casanovas el president Giral signaria un document que permetia la sortida de la zona republicana de les dones i nens que ho volguessin al mateix temps que l'aprovació de l'intercanvi de presoners. En el mateix sentit, i després d'arribar a territori rebel via França, Junod aconseguia que el general Mola acceptés les mateixes condicions per a nens i dones però no en canvi per als intercanvis de presoners entre un "caballero" (rebel) per un membre de la "chusma roja".⁸

Tanmateix, en una Espanya fragmentada en dues zones i en la qual el control polític del territori republicà no restava únicament a les mans del govern central calia parlar amb totes les instàncies de poder existents. És a dir, amb el govern basc acabat de constituir sota la presidència del Lehendakari nacionalista del Partit Nacionalista Basc (PNB), José Antonio Aguirre, i, evidentment, amb la Generalitat de Catalunya presidida per Lluís Companys d'Esquerra Republicana de Catalunya. De fet, Junod recordaria en les seves memòries el que pensà quan arribà a Catalunya: «aprendí que tanto Cataluña, como el País Vasco querían diferenciarse del resto de España. Un vasco me diría más tarde: "El Ebro, que divide a España en

⁷ Sobre Junod veure entre d'altres les seves memòries: *El tercer combatiente*. Ginebra: CICR, 2005 i la biografia que li dedicà Anasagasti, Iñaki. *Marcel Junod*. Bilbao: EuskoJauraritza, 2007. M. Junod (Neuchâtel 1904–Ginebra, 1961) metge suís delegat del CICR. Després d'un curt període on exercí de metge a Mulhouse (Suïssa), entrà a la Creu Roja Internacional com a delegat a Etiòpia el 1935, a Espanya entre 1936 i 1939 i Europa i el Japó durant la II Guerra Mundial. Destacada seria la seva tasca humanitària posterior al bombardeig nuclear dels Estats Units sobre Hiroshima. Després de 1945 treballaria a l'UNICEF com a representant a la Xina fins al retorn a Europa el 1950. Anestesià a l'Hospital Cantonal de Ginebra i professor d'aquesta especialitat a la Universitat de la ciutat, el 1959 seria nomenat vicepresident del CICR.

⁸ Junod, Marcel. *El tercer combatiente*. Ginebra: CICR, 2005, p. 92.

dos, de este a oeste, casi paralelamente a los Pirineos, no es sólo una divisoria geográfica. Indica, para nosotros, el límite extremo de Europa. Todo lo que está al sur del Ebro tiene tonos africanos,» Una consideració que lluny de semblar del tot fora de lloc era acollida per Junod amb certa complaença: «Un juicio superficial, pero que contenía algo de verdad. Los catalanes y los vascos estaban obsesionados por el separatismo. Temían al militar castellano o al andaluz de cabellos crespos.»⁹ Fos com fos, i sense entrar a valorar les consideracions de Junod, la realitat l'havia de portar a negociar amb els governs català i basc qualsevol intent d'evacuació massiva i general que afectés als seus territoris. Certament, en el cas de Catalunya eren els anarquistes (ja integrats al govern autònom a partir del mes de setembre) els que dominaven el carrer tot i la progressiva recuperació del poder institucional de la Generalitat, però només amb aquesta es podia tancar alguna mena de tracte oficial. Així, sota aquesta premissa, la Creu Roja Internacional arribaria a un primer acord amb el govern basc el mes d'octubre de 1936, al que haurien de seguir-ne d'altres amb Barcelona, València i Burgos.

Per tant, en un context internacional en el què Catalunya semblava obrir-se pas, una entitat neutral, no estatal i internacional com era la Creu Roja estigué a punt de facilitar una mena de reconeixement diplomàtic indirecte a la Generalitat. Una realitat que l'historiador Pierre Marqués adjudica a la incapacitat diplomàtica i al desconeixement de la realitat constitucional espanyola per part dels delegats del CICR.¹⁰ I és que certament que podien haver signat documents amb Madrid-València i Burgos-Salamanca però pel que fa a la zona republicana a finals de 1936 tenia el control absolut el govern central? La resposta era clara: no. Per altra banda, no segueixo el criteri de Marqués que adjudica una clara voluntat d'assolir un reconeixement internacional del Lehendakari Aguirre i del President Companys a través de la Creu Roja Internacional, encara que aquesta hauria estat la conseqüència de l'aplicació dels tractats que es signarien a Barcelona i Bilbao.¹¹ De fet, era la Creu Roja Internacional la que havia interpretat que calia dirigir-se a aquells dos governs subestats i no pas aquests els que feren cap mena de crida a l'entitat humanitària. Iniciativa que, com era d'esperar, no deixaria de provocar conflictes entre el CICR i els governs generals de les dues zones en les que quedà dividida Espanya. I a més, quan republicans i rebels ja s'havien mostrat prou tensos davant d'intervenció d'una entitat estrangera no controlada en detriment de les Creus Rojes locals de les dues zones sota direcció de les autoritats respectives.

Però la realitat era la que era, i mentre a principis d'octubre de 1936 el govern català facilitava la creació de la delegació del CICR a Barcelona amb la cessió de diferents locals i la legalització de l'entitat, les negociacions ràpidament

⁹ Junod, Marcel. *El tercer combatiente*. p. 84.

¹⁰ Marqués, Pierre. *La Croix-Rouge pendant la guerre d'Espagne (1936-1939). Les Missionnaires de l'humanitaire*. París: L'Harmattan, 2000, p. 144.

¹¹ Marqués, Pierre. *La Croix-Rouge pendant la guerre d'Espagne (1936-1939)*. p. 128.

s'iniciaven.¹² Immediatament a aquesta instal·lació, el delegat de la Creu Roja Internacional a la capital catalana, Horace Barbey (arribat pocs dies després),¹³ iniciaria una insistent pressió davant del president de la Generalitat i d'altres membres del govern català per arribar a la signatura d'un acord d'evacuació dels civils no combatents que volguessin sortir de Catalunya.¹⁴ Un acord que comptaria, cal dir-ho, amb la col·laboració de certs sectors catalanistes conservadors exiliats a França i Suïssa. Una circumstància, la necessitat o no de signar un acord amb la Generalitat per separat del govern republicà, que Barbey preguntava al cap del secretariat internacional del Comitè de la Creu Roja, el francès Etienne Clouzot en carta del 14 d'octubre: «On pourrait enfin se demander si un accord semblable devrait être signé séparément avec Madrid et avec Barcelone, les tendances à l'autonomie de la Catalogne, se faisant sentir chaque jour plus nettement.»¹⁵

Un interrogant que mentre es treballava en un acord bilateral entre Madrid i Burgos, rebia una resposta positiva que feia que pocs dies després ja es proposés l'acord davant de l'executiu català. Com a conseqüència d'això el 21 d'octubre es remetia al conseller primer en aquells moments ja Josep Tarradellas (ERC) la proposta d'acord.¹⁶ Un text que Horace Barbey intentava consensuar també amb algunes de les principals figures anarquistes responsables de l'ordre públic i de l'expedició de passaports a Catalunya com els anarquistes Aurelio Fernández i Antonio García.

Tanmateix, el 5 de novembre el govern català encara no havia donat una resposta a Barbey, fet davant del qual aquest remetia una nova carta a Lluís Companys exigint una posició concreta. La resposta del president de la Generalitat, després de reunir-se amb Barbey, seria la de presentar el projecte d'acord d'evacuació de civils a la reunió del consell de govern d'aquell mateix dia 5 mostrant-se favorable a l'aprovació del mateix.¹⁷ Una opinió de Companys que no determinava una

¹² Sobre aquesta qüestió veure Marqués, Pierre. *La Croix-Rouge pendant la guerre d'Espagne*, p. 71-75 i 113. La seu de la Delegació de la Creu Roja Internacional a Barcelona s'instal·là al carrer Roger de Llúria, 95, Telèfon: 82421. Seria dirigida respectivament pel Dr. Horace Barbey entre el 25-IX-1936 i el 28-I-1937, pel Dr. Roland Martí de l'1-XII-1936 al 14-IV-1937 i pel professor Philippe Hahn entre abril de 1937 i el 31-III-1938.

¹³ *La Cruz Roja Internacional*, "La Vanguardia", 20-X-1936.

¹⁴ Horace Barbey (1906-2003), cirurgià ginebrí.

¹⁵ Archives du Comité International de la Croix-Rouge (ACICR), B CR 212 GEN-42, Lettres de M. Horace Barbey, 4.10.1936-23.12.1936, carta signada el 14-X-1936.

¹⁶ Pel que sembla, la Generalitat vinculà la seva signatura a més del pacte amb els franquistes a l'entrada en l'acord del govern del País Basc. Aquesta condició només la localitzo en un informe de Marcel Junod del 26-XI-1936 en el que explicava la negativa del govern basc a tenor dels afusellaments i repressió patides pels ciutadans bascs detinguts a la zona rebel. Posteriorment no localitzo aquest element com a impediment en cap altre document (ACICR, C ESCI 012-014, 012, *Correspondance échangée avec la délégation de St-Jean-de-Luz* 26/12/1936-29/03/1939).

¹⁷ ACICR, B CR 212 GEN-42, Rapport no. 2, 9.10.1936, informe resum de les activitats d'H. Barbey a Barcelona entre el 21 d'octubre i el 6 de novembre de 1936, enviat a E. Clouzot i datat el 6-XI-1936.

solució ràpida i que provocava que Barbey proposés a Ginebra que s'iniciessin les negociacions amb les autoritats franquistes sense esperar la resposta catalana: «Pour activer les choses, il serait peut-être utile de commencer des démarches dès à présent à Burgos, sans attendre la réponse définitive du Gouvernement Catalan.»¹⁸ Mentrestant la Generalitat aprovava una posició favorable al projecte en la reunió del consell de govern del 13 de novembre comunicant-ho a Barbey el dia següent.¹⁹ Amb aquesta voluntat es delegava al diputat a Corts d'ERC, Marià Rubió i Tudurí, per a negociar amb Barbey un redactat definitiu per a l'acord d'evacuació. Un text ja tancat que es presentaria al consell executiu de la Generalitat el 25 de novembre de 1936 i al qual hauria de seguir una visita de Rubió al cap del Secretariat del CICR, el francès Étienne Clouzot, a la seu central de Ginebra.²⁰

Gestions que culminarien sense contratemps amb la signatura, el 8 de desembre de 1936, de l'acord d'un conveni en el qual la Generalitat es comprometia a facilitar l'evacuació dels no combatents del seu territori que ho desitgessin a través de la frontera francesa.²¹ No obstant, acanvi de la signatura, l'única condició imposada

¹⁸ ACICR, C ESCI-017, Correspondance échangée avec la délégation de Barcelone, première partie (Dr. Horace Barbey), 9/10/1936-24/11/1937, carta remesa per Barbey a Clouzot el 24-XI-1936.

¹⁹ ACICR, C ESCI-017, Correspondance échangée avec la délégation de Barcelone, première partie (Dr. Horace Barbey), 9/10/1936-24/11/1937, carta remesa per Barbey a Clouzot el 24-XI-1936.

²⁰ ACICR, C ESCI-017, Correspondance échangée avec la délégation de Barcelone, première partie (Dr. Horace Barbey), 9/10/1936-24/11/1937, resum de l'activitat de Barbey datat el 24-XI-1936.

²¹ El conveni signat per Companys deia: «El Presidente de la Generalidad de Catalunya, de una parte y el "Comité Internacional de la Croix-Rouge" debidamente representado por su Delegado en Barcelona, el Dr. Horace Barbey, de otra parte; Deseos de preservar, en tanto sea posible, la población no combatiente del territorio catalán, de los peligros procedentes de las operaciones militares de la guerra civil actual; Y vistos los precedentes y la Legislación Internacional en esta materia; Son convenidas las disposiciones siguientes: 1.- La Generalidad de Catalunya, por los organismos de la Consejería de Seguridad Interior autorizará y facilitará la evacuación por la frontera de Catalunya de los miembros de la población no combatiente que expresen la voluntad de ser evacuados por mediación de la Delegación en Barcelona del "Comité Internacional de la Croix-Rouge". 2.- Para las finalidades de este convenio, serán comprendidos bajo el nombre de "no combatiente": a) las mujeres, b) todos los menores de 18 años, c) los hombres de más de 60 años de edad, d) los enfermos con los médicos y enfermeras necesarias para su escolta. La Delegación del "Comité Internacional de la Croix-Rouge" presentará a medida que vayan produciéndose las inscripciones de las peticiones de evacuación, las listas de las personas que tengan que ser evacuadas, de acuerdo con la clasificación transcrita. 3.- A partir del momento en que una de las listas haya sido presentada a la Consejería de Seguridad Interior, las personas estarán en ella comprendidas quedarán bajo la salvaguarda especial de las otras partes contratantes. Con esta finalidad, estas listas servirán de pasaportes colectivos para todas las personas comprendidas en dichas listas. 4.- El presente Convenio entrará en vigor tan pronto como el "Comité Internacional de la Croix-Rouge", haya obtenido la seguridad por escrito que los mismos compromisos han sido tomados y firmados por parte del enemigo. Hecho y firmado en Barcelona el 8 Diciembre 1936.» (Aquest text ja fou publicat per Raguer, Hilari. *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de

per Companys a Barbey per a l'aplicació de l'acord era que el mateix document fos signat per les autoritats rebels encapçalades pel general Franco. Per tant, o tots o cap.²² Una signatura per part catalana que era comunicada a Burgos el 16 de desembre de 1936 a través del delegat de la Creu Roja Internacional davant de les autoritats franquistes, el banquer i noble ginebrí Horace de Pourtalès.²³

Uns pactes, amb el govern català i el govern basc constituït a principis d'octubre, que no agradarien a Burgos ni al govern republicà i que complicarien les relacions fins al punt d'impossibilitar la signatura d'un acord recíproc per cap dels dos governs espanyols. Per una banda, perquè per part republicana el president del govern, el socialista Francisco Largo Caballero, es negava a negociar o pactar res amb els "rebels", però també perquè no acceptava que la Generalitat signés cap mena de pacte internacional tot i que de naturalesa no diplomàtica.²⁴ Motiu idèntic al que les autoritats franquistes acabarien argumentant negant-se a equiparar-se amb la Generalitat, a qui negaven la capacitat legal de signar tractats internacionals. Tant a una banda com a l'altre, Franco com Largo Caballero, no toleraven que la signatura de Lluís Companys (i d'Aguirre) poguessin estar al costat de la seva. Espanya, fos quina fos la veu que parlava, no pensava tolerar que els dos territoris autònoms traguessin el cap a l'arena internacional. Negativa que provocaria la mobilització de diferents personatges residents a França i Suïssa a fi i efecte d'aconseguir que com a mínim els rebels donessin el seu vist i plau a la tasca humanitària. Perquè cal tenir en compte que tot i la negativa del govern republicà i l'oposició inicial franquista, els delegats de la Creu Roja no deixarien de pressionar per obtenir

Montserrat, 1976, p. 516 o per Clemente, J. C. *El árbol de la vida. La Cruz Roja en la Guerra Civil Española*. Madrid: Beecham, 1993, p. 239), jo l'extrec de la còpia localitzada a ASV, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Spagna, 1937-1938, Pos. 904-905 P.O., Fasc. 311)

²² Ragner, Hilari. *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1936)*. p. 413-417. Veure també Marqués, Pierre. *La Croix-Rouge pendant la Guerre d'Espagne*, p. 143-146.

²³ ACICR, B CR 212 GEN-64, Rapports d'Horace de Pourtalès, St. Jean de Luz (France), 16/12/1936-3/11/1938, Rapport no. 1 de M. de Pourtales, signada a Burgos el 16-XII-1936. Un dia abans el delegat de la Generalitat davant del CICR, Maria Rubió i Tudurí, es trobava a Ginebra per a demanar ajuda davant de l'allau de refugiats arribats a Catalunya des de diferents punts d'Espanya (ACICR, C ESCI-118, Gouvernement espagnol, comptes rendus de conversations téléphoniques, visites et notes diverses, 26/07/1936-13/01/1938, Note sur la visite de M. Rubió, 15-XII-1936).

²⁴ De fet Largo Caballero reivindicava el document signat pel govern Giral mesos abans amb la Creu Roja. Per altra banda, pel que fa referència a la seva negativa en clau catalana, el delegat a Barcelona Roland Martí explicava els resultats de l'entrevista del 12-XII-1936 mantinguda a València de la següent manera: «Nous insistons, sans succès. Mr. Caballero ne veut pas entendre parler des rebelles, refuse énergiquement de traiter avec eux, même par intermédiaire [...]. Mr. Caballero s'étonne que Barcelone ait signé un accord International, Barcelona n'étant qu'une province espagnole, sans autonomie.» (ACICR, B CR 212, 57-60, GEN-57, Rapport n. 7 de R. Martí enviat a E. Clouzot Cap del Secretariat del CICR, 30-I-1937). Dies abans de parlar amb Largo Caballero instàncies inferiors de la presidència del govern republicà ja havien retret a Horace Barbey els pactes signats prèviament amb la Generalitat i el Lehendakari Aguirre (ACICR, C ESCI 012-014, C ESCI 17, Trucada transcrita de Barbey a D. Clouzot del 21-XII-1936).

un tracte bilateral entre Barcelona i els rebels deixant al marge a les autoritats de València. No importava la jerarquia constitucional si s'aconseguia salvar vides. Actitud que provocaria no poques crítiques d'un i altre bàndol a la gestió de la institució acusada per tots de manca de neutralitat i ingerència política.

Amb aquesta premissa, alguns cercles catalanistes conservadors exiliats a Suïssa i França —i no directament implicats amb els rebels— es començarien a moure per a fer viable el tracte. Una situació que el jove exiliat a Ginebra Ramon Sugranyes de Franch (Capellades, 1911-2011) transmetia a la mà dreta de Francesc Cambó, l'exdiputat mallorquí de la Lliga Catalana Joan Estelrich, després d'entrevistar-se amb Clouzot a finals de desembre de 1936²⁵: «Ahir vaig veure M. Clouzot. M'ensenyà còpia de la carta que acabava d'adreçar-vos en la qual remarcava que les dificultats més greus per arribar a l'acord definitiu venen de la banda de Burgos, concretament de les dilacions que oposen a la signatura. Ell us feia notar a més —i a mi m'ho recalçà especialment— que si Franco no es decideix aviat, potser a Barcelona es faran enrere. Respecte de les vostres aprensions de que la FAI no respecti la signatura d'en Companys, ell no creu que això arribi a produir-se si Burgos funciona. Caldria, doncs, exercir tota la pressió possible damunt el Govern de Franco, fent-los veure que l'acord d'evacuació els afavoreix més a ells que als rojos tanmateix, i que ara no és hora d'anar amb gansoneria.»²⁶

Calia, per tant, moure totes les influències possibles davant de Burgos i fer prevaldre el suport moral i material ofert pel gruix de la Lliga a Franco, i més si tenim en compte que una de les famílies que estaven pendents d'evacuar-se era la del mateix Joan Estelrich. Així, tot i les diferents vies de pressió diplomàtica o eclesiàstica que s'intentarien en aquells moments, semblava que no s'obtidria una resposta positiva imprescindible per a portar a bon port l'empresa.²⁷ I més quan la Generalitat semblava perdre la paciència davant la desídia de Burgos. Aquesta era, si més no, la impressió que en treia Sugranyes en una nova trobada amb el secretari general: «A hores d'ara ell dona per absolutament fracassat a Salamanca l'afer de l'evacuació de no combatents. La carta que jo li reportava, no li sembla

²⁵ Juntament amb Ramon Sugranyes de Franch actuaria un altre jove catalanista conservador exiliat a Ginebra, Carles Eugeni Mascarenyes i Portusach (Barcelona, 1911-Ponce, Puerto Rico, 1968). De fet serien ells dos qui proposarien a Joan Estelrich la possibilitat d'actuar davant de la Creu Roja Internacional. Sobre l'actuació d'aquests dos joves veure el meu volum González i Vilalta, Arnau. *La Tercera Catalunya (1936-1940)*. Barcelona: Edicions del 1984, 2013.

²⁶ Biblioteca de Catalunya (BC), Arxiu Joan Estelrich, Correspondència amb R. Sugranyes de Franch, carta de R. Sugranyes, 31-XII-1936. Immediatament Estelrich informava Cambó de les demandes de la Creu Roja Internacional en una carta del mateix dia 31-XII-1936 proposant que fos Joan Ventosa i Calvell qui pressionés a Burgos (B. De Riquer, *L'últim Cambó, 1936-1947*, p. 176).

²⁷ Al marge de la pressió que poguessin exercir els cercles al voltant de Joan Estelrich o Francesc Cambó, d'altres elements catalans de la UDC com Lluís Vila d'Abadal intentarien provocar el si de Burgos a través de diferents elements eclesiàstics catalans i francesos com el Cardenal Vidal i Barraquer, el Cardenal de París, Verdier, o el secretari d'estat del Vaticà, Pacelli (Vila-Abadal, J. *El doctor Lluís Vila d'Abadal i el seu temps. Assaig biogràfic*. Barcelona: La Llar del Llibre, 1990, p. 399-406).

més que una mostra de l'absoluta manca d'interès que hom ha tingut allà per la conclusió d'aquest acord. La reacció de la Generalitat s'ha produït ja. Durant la passada reunió del Consell de la S.D.N., En [Marià] Rubió i Tudurí li portà una carta d'En Companys en forma d'ultimàtum: sense fixar termini, la Generalitat declara que si no es produeix aviat l'acord amb Burgos, pot considerar-se denunciat per part d'ells l'acord del 8 de desembre. No obstant, si la conformitat de Burgos vingués ràpidament es podria encara reprendre la negociació amb la Generalitat. D'ací pocs dies, però, serà massa tard i caldrà recomençar tota la feina en molt pitjors condicions.»²⁸

En conseqüència, mentre a la Creu Roja perdien la paciència per culpa de l'actitud del general Franco, Estelrich intentava resoldre aquest extrem i propiciar l'evacuació dels no combatents, pressionant Burgos i mobilitzant tots els seus contactes i influències. Una operació que no obtenia resultats i que feia perdre els nervis a Clouzot, que en entrevista amb Sugranyes del dia 27 de gener de 1937 criticava la poca eficàcia de les gestions del Comitè català: «M. Clouzot m'ha parlat, amb termes que denoten una certa suspicàcia, de la manca de suport que rep la Creu Roja del grup de personalitats catalanes, que vós personifiquieu. Cito paraules textuales: "Nous vous avons accordé un très large crédit. Je l'ai fait parce que c'est M. Leopold Boissier et le président lui-même, M. Huber, qui m'ont parlé avec des grandes éloges de M. Estelrich. Mais j'espère que ce crédit va se traduire bientôt de votre part par des faits concrets. C'est à cause de l'opposition irréductible de Burgos que l'évacuation n'a pas été réalisée encore. Il faut vaincre cette opposition aveugle. Et d'autre part, pensez-vous que nous travaillons avec des très graves limitations économiques. Il faut faire affluer des nouvelles aportations. En somme, tachez de donner à l'action de votre groupe une plus grande efficacité. Autrement je serai obligé à changer mon attitude et à restreindre de crédit que je vous accorde maintenant."»²⁹ Reacció airada que reclamava una immediata actuació d'Estelrich, Cambó i companyia davant de Burgos en forma de donació de diners a la Creu Roja Internacional per a calmar la mala imatge. Calia, si es volia conservar el prestigi als cercles ginebrins, fer alguna cosa que calmes els ànims d'un organisme que semblava topar amb un mur infranquejable quan es demanava als franquistes la signatura per a la tasca humanitària de salvar vides. La resposta d'Estelrich, més voluntariosa que pragmàtica, evidenciava les limitacions de la seva influència al costat de les autoritats militars franquistes: «M'ha interessat molt el report que em feu del que pensa M. Clouzot respecte les nostres gestions, està decebut com n'estem nosaltres davant de l'oposició que segons sembla hi ha a Burgos; nosaltres en patim més que la mateixa Creu Roja, és injust però; quan fa al·lusions al crèdit de confiança que ens ha concedit; sense que ningú m'ho

²⁸ BC, AJE, Correspondència amb R. Sugranyes de Franch, carta de R. Sugranyes, 3-I-1937.

²⁹ BC, AJE, Correspondència amb R. Sugranyes de Franch, carta de R. Sugranyes, 27-I-1937.

demanés, jo he treballat per la Creu Roja eficaçment a Amèrica, ara no fem altra cosa amb les nostres indicacions de noms de persones a evacuar que contribuir a la tasca que ells han de realitzar, no sé doncs que pugui voler dir una restricció de crèdit envers nosaltres. Jo he escrit a les persones més amigues que tinc a Amèrica insistint per a que continuïn enviant subsidis a la Creu Roja Internacional. D'altra banda he utilitzat totes les meves amistats que podien fer pressió a Burgos, demanant que amb un acord similar facilitin la sortida de no combatents de Catalunya.»³⁰ I hi afegia encara un altre extrem de gran importància i que semblava trencar tota la discussió. I és que segons li comunicava des de Burgos el franquista català, Felip Bertran i Güell, al quarter general de Franco no es tenia cap constància de cap negociació referent a evacuació alguna.

Resposta que era absolutament falsa no només pel que es desprèn de la documentació de la mateixa Creu Roja ja citada, sinó també de la del Vaticà. I és que com dèiem anteriorment, alguns sectors del catolicisme català (a més d'instàncies diverses de l'opinió catòlica francesa) intentarien pressionar l'Església per a forçar Franco a signar el pacte. Així, el 20 de febrer de 1937 el militant d'Unió Democràtica de Catalunya, Lluís Vila d'Abadal, juntament amb el frare italià Nicos-trarto, s'entrevistaven amb el Nunci vaticà a França, Valerio Valeri, pregant-li que pressionés Franco: «le due sudette persone mi han pregato vivamente di esporre all'E.V. [Secretari d'Estat Pacelli] quanto sarebbe necessario e provvidenziale che la Santa Sede facesse ogni sforzo perchè il General Franco aderisca alla convenzione [...]».³¹ Una petició que tingué els seus efectes immediats. El 25 de febrer de 1937 des de la Santa Seu s'informava l'Arquebisbe de Toledo, el Cardenal Isidre Gomà, perquè s'acostés a la Junta Militar per a forçar la signatura del conveni potenciat per la Creu Roja Internacional. Gestió que s'acabaria portant a terme però que rebria el refús absolut per part de Franco amb l'argumentació que la Generalitat de Catalunya no podia signar pactes d'aquella naturalesa internacional ja que seria com reconèixer «la figura y representación de un Estado distinto del Español». Per altra banda, Franco argumentava que la Generalitat no seria capaç de complir els seus compromisos «debido al predominio de los elementos de la F.A.I. [...], que es dueña absoluta de la situación en Cataluña». I afegia que la signatura del conveni provocaria l'enèsima persecució dels elements religiosos que es pretendrien evacuar, per acabar sentenciant amb un humor negre sarcàsticament dramàtic que qui volgués podia entrar a la zona rebel «por cuanto

³⁰ BC, AJE, Correspondència amb R. Sugranyes de Franch, carta de J. Estelrich, 30-I-1937.

³¹ Archivio Segreto Vaticano (ASV), Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Spagna, 1937-1938, Pos. 904-905 P.O., Fasc. 311, *Nonciature Apostolique de France. Spagna*, 21-II-1937, carta del Nunci V. Valeri al secretari d'estat Vaticà, E. Pacelli. De fet dies abans (10-II-1937) Vila d'Abadal ja havia dirigit una carta personal a Pacelli en el mateix sentit de demanar la pressió vaticana davant de les autoritats de Burgos per a salvar la vida de catòlics i sacerdots en perill a Catalunya.

el paso está libre en todas las fronteras para aquellos que legítimamente quieran salir.» El mateix deuria argumentar per als que volien sortir del territori facciós? I encara com a darrer punt, i ja definitiu, Gomà anunciava al Vaticà el trencament de relacions dels franquistes amb la CICR: «Por último, el Gobierno del General Franco ha debido romper todo trato con el Comité Internacional de la Cruz Roja, valiéndose exclusivamente de la Cruz Roja Española, por cuanto en las negociaciones habidas en otras regiones con la intervención de aquella entidad, se ha podido comprobar la falta de desinterés y la forma poco ajustada a moral con que ha llevado estos asuntos.»³²

Argumentació, ara sí, que deixaria en via morta definitiva les negociacions per a realitzar-se una evacuació conjunta dels dos bàndols de tots els ciutadans no combatents que volguessin abandonar la respectiva zona. I és que tot i alguna petició de la Generalitat per tal que s'allarguessin les negociacions amb Burgos, mai s'arribaria a cap pacte. Una empresa que, d'haver-se realitzat, hagués tingut un gran impacte en el curs humà de la guerra i en el del reconeixement internacional d'una Catalunya amb personalitat pròpia de cara al món. La qüestió catalana o des d'un altre punt de vista, la qüestió espanyola, esdevindria un factor important a l'hora d'impossibilitar la signatura i execució d'un tractat que podria haver alleugerit la catàstrofe humanitària del conflicte.

LA VIDA SOCIOPOLÍTICA A LA EN CATALUNYA GUERRA, LES DIFICULTATS D'EVACUACIÓ I LA COL·LABORACIÓ AMB EL COS CONSULAR (1936-1937)

Mentre tot això passava, la realitat de la guerra obligava als diferents delegats de la Creu Roja Internacional a Catalunya a portar a terme empreses que permetessin humanitzar el conflicte. Així, mentre s'anaven fent els passos per a propiciar la desitjada evacuació general de no combatents que no s'arribaria a portar a terme, el CICR preparava les infraestructures per a treure els evacuats, els llistats de noms i els contactes imprescindibles. I ho feia de manera independent de la signatura o no del pacte tot intentant desenvolupar d'altres sortides selectives de persones de les dues zones.

Aquesta realitat faria que durant els anys de guerra en els que actuaria a Barcelona, la Creu Roja Internacional produís una immensa quantitat de documents i informes en els quals, tot i que de manera marginal es farien algunes consideracions referents a la situació política catalana prou interessants i, aparentment, neutrals. Es tractarà bàsicament d'avaluacions sempre relacionades amb afers humanitaris però que, en aquell context, anirien relacionades amb la vida política catalana. En

³² ASV, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Spagna, 1937-1938, Pos. 904-905 P.O., Fasc. 311, *El Cardenal Arzobispo de Toledo*, Pamplona: 14-III-1937, carta enviada a E. Pacelli. Cal assenyalar que el CICR rebria crítiques de diferents sectors dels dos bàndols.

aquest sentit, un dels primers informes en els que es valorava la situació l'escrivia Horace Barbey immediatament després de produir-se l'obertura de la delegació a la capital catalana el 9 d'octubre de 1936. Segons comunicava als seus superiors, la situació a Barcelona restava sota control dels anarquistes que seguien sotmetent i limitant el poder de la Generalitat ("Vernay" en els codis de la CICR) i portant a terme una repressió que provocaven entre cinc i vint morts per dia extrajudicialment i d'altres a través de les condemnes de mort dels Tribunals Populars.³³ Una situació política dominada per la violència que anava acompanyada dels primers indicis de problemes en el subministrament alimentari, en aquest cas de carn.

Uns mesos després era Daniel Clouzot qui després d'una estada a Barcelona del 5 a l'11 de desembre de 1936 reiterava la situació de descontrol i la progressiva degradació de la dieta dels barcelonins. En un breu text, Clouzot encara situava l'existència d'un poder institucional condicionat per les decisions i la supervisió dels comitès de la CNT-FAI en una ciutat i un país que, aparentment, semblaven tranquils però a on en realitat es seguia portant a terme una greu repressió política. Segons es despenia de diferents fonts consultades «On estime que depuis le début de la révolution plus de 10.000 personnes auraient été exécutés sans jugement.»³⁴ Violència a la que afegia els rastres encara visibles de l'esclat violent de l'estiu amb la majoria d'esglésies de Barcelona cremades i els edificis del centre de la ciutat marcats pels impactes de bala. No obstant aquestes reflexions, aquests records del brot de violència estival no era el més greu en una ciutat en la que començaven a mancar aliments i a on la tensió social derivada d'aquesta situació es començaria a fer present. Tot i encara es podia menjar amb certa normalitat, alguns aliments bàsics com la llet, el sucre i el pa començaven a fer-se estranys en la dieta dels barcelonins.

Un context polític que havia de dificultar enormement les tasques humanitàries de l'organització i que la obligaria a col·laborar activament amb el cos consular i les diverses ambaixades a fi i efecte d'obtenir una cobertura segura. Per tant, una de les primeres operacions d'evacuació que s'intentarien seria la d'un grup de Boy Scouts francesos que s'havien vist atrapats a territori republicà en esclatar la guerra. Reclamats per la diplomàcia francesa, durant el mes d'octubre de 1936 el delegat Horace Barbey es mantindria en contacte constant amb el Consolat francès de Barcelona en les negociacions amb la Generalitat per aconseguir la sortida dels infants que no s'assoliria fins a ben entrat el 1937 amb la nau francesa "Iméréthie". Unes sortides d'infants, també catalans, que tindrien les seves dificultats i que s'assolirien després de persistents peticions. Per exemple, el 19 d'octubre

³³ ACICR, C ESCI 015-017, C ESCI 015, Rapport n. 2 Dr. Barbey, 9-X-1936. Entre d'altres codis sense data, el del govern franquista (Pregny), del CICR (Bellevue), ambaixador britànic (Bougy), ambaixador xilè (Nyon), ambaixador argentí (Prangins) o el de l'ambaixador francès (Gland).

³⁴ ACICR, B CR 212, GEN-52, Rapports de Daniel Clouzot, Barcelona, Bilbao et Santander, 1/10/1936 à 29/09/1937, informe de la seva estada a Barcelona del 5 a l'11-XII-1936.

Barbey comunicava a Ginebra l'assoliment de l'autorització de la Generalitat per a fer sortir una seixantena d'infants que serien evacuats pel Consolat francès en la nau "Anfa" de la companyia Paquet després d'intenses gestions que implicarien a Vicenç Guarnier i al conseller Artemi Aiguader.³⁵ Alhora, mentre es portaven a terme les primeres evacuacions i al mateix temps que es negociava l'acord d'evacuació general amb la Generalitat, els informes de la Creu Roja insistien a remarcar la manca de carn i la immediata insuficiència d'aliments que es preveia a la ciutat de Barcelona.

Tanmateix, deixant aliments i menors a una banda, serien els religiosos catalans els que mereixerien una especial atenció.³⁶ Tot i que amb greus dificultats, les diverses converses d'Horace Barbey amb el Conseller Primer Josep Tarradellas semblarien facilitar la sortida dels membres d'institucions com, per exemple, el Seminari dels Missioners de Barcelona. Converses, com la del 13 d'octubre de 1936, a les quals Barbey aniria acompanyat del cònsol suplent de França (Bourquin) a fi i efecte de coordinar les evacuacions i en les quals Tarradellas i el Conseller Ventura Gassol proposarien alguns intercanvis de presoners amb Burgos.³⁷

Tot això en uns moments en què encara era possible la sortida del país per diferents vies. Circumstàncies que començarien a variar a principis de desembre de 1936. Arribats a aquelles alçades i un cop les evacuacions massives en naus italianes i franceses (i d'altres països) de l'estiu ja s'havien aturat, l'enviat ginebrí Daniel Clouzot constata les immenses dificultats que la CNT imposava als que volien sortir. Per una banda, la sortida per carretera resultava impracticable de la mateixa manera que la fugida per avió, ja que de les 12 places disponibles als vols d'Air France des de l'aeròdrom del Prat la Generalitat en mantenia reservades constantment 10.³⁸ Només es podia abandonar Catalunya a través de conductes legals o amb suborns. I tot això, quan la tensió política, tot i que de baixa en l'aspecte de la violència, s'incrementaria restrictivament respecte a les opcions de sortir del país.

A partir d'aquests moments la tensió política aniria en augment en diverses direccions sempre dificultant les evacuacions. Per una banda, en els pocs començaments polítics que es poden localitzar els enviats i delegats ginebrins esmentarien l'equilibri dèbil entre la Generalitat i la FAI a les portes dels fets de maig de 1937 i,

³⁵ ACICR, C ESCI 015-017, C ESCI 015, Téléphone du Doctor Horace Barbey (de Barcelone), 19-X-1936 à 12,10h.

³⁶ Durant els mesos anteriors a l'octubre ja havien estat evacuats milers de religiosos gràcies a les tasques dels Consolats de França i Itàlia.

³⁷ ACICR, C ESCI 015-017, C ESCI 015, Message Téléphonique du Dr. Horace Barbey à M. J. Chênevière, 13-X-1936. De fet el mateix Clouzot tornaria a Suïssa per via marítima amb una de les naus franceses que oferien passatge gratuït des de Barcelona. En aquest cas, però, ho feia per l'augment del preu del bitllet en la línia regular aèria entre Barcelona i Marsella.

³⁸ ACICR, B CR 212, GEN-52, Rapports de Daniel Clouzot, Barcelona, Bilbao et Santander, 1/10/1936 à 29/09/1937, informe de la seva estada a Barcelona del 5 a l'11-XII-1936.

ja mesos després, el xoc de trens entre el govern republicà i les autoritats catalanes. En aquell context si ja des de finals de febrer es repetiren les reunions dels delegats de la Creu Roja Internacional amb el President de la Generalitat i d'altres càrrecs governamentals, semblava que tot quedava vinculat a la signatura del pacte general que mai arribaria a concretar-se.³⁹ Mentre aquell acord no arribava el context català s'agreujava per la manca de consens en la direcció de la guerra. Mentre els anarquistes pretenien reprendre el procés revolucionari deixat a mitges l'estiu de 1936 i fer marxa enrere en la seva integració en el govern català, les forces al voltant del president de la Generalitat no pensaven tolerar que la recuperació institucional es trunqués. La tensió estava a flor de pell i el camp català n'era la primera mostra: «La situation intérieure de la Catalogne devient de plus en plus trouble. Partout, on signale des luttes entre le Gouvernement et la FAI. Dans de nombreux villages, les paysans se sont soulevés contre la FAI, et à plusieurs endroits des massacres ont eu lieu. [...] À Barcelone, l'antagonisme entre le Gouvernement et la FAI chaque jour plus de gravité.»⁴⁰ La situació era extremadament greu ja que els sectors més radicals dels anarquistes controlaven els proveïments d'aliments i de gasolina. Unes circumstàncies que no deixarien d'alarmar als enviats de Ginebra que com Marcel Junod, deuien estar curats d'espant ja que si era veritat el que deia un dels seus informes, en arribar a Barcelona el 18 de març de 1937 l'impacte deuria ser considerable. Segons escrivia el mateix Junod en arribar a la ciutat fou presentat al President de la Creu Roja de Barcelona, Dr. Pere Estrany, militant anarquista que segons li confessà «qu'il est responsable de l'assassinat d'un certain nombre de personnes.»⁴¹

Situació que continuaria agreujant-se cap a finals d'abril de 1937 quan la tensió política entre els diferents sectors del govern de la Generalitat començava a resultar insuportable, i quan el delegat de la Creu Roja, en aquells moments ja Phillipe Hahn (cunyat de Marcel Junod), iniciava una ronda de converses amb diferents consolats. Reunions en les que Hahn oferiria els serveis de la Creu Roja però en les que sobretot demanaria la col·laboració dels consolats en la tasca de salvar vides. Petició a la que aquests respondrien amb una rebuda positiva i predisposada a la col·laboració immediata.⁴² Calia, segons afirmava, evacuar a centenars

³⁹ Només localitzo una notade premsa referent a les reunions del President Companys amb delegats del CICR, *Generalidad de Cataluña. Audiencias del Presidente*, "La Vanguardia", 20-II-1937.

⁴⁰ ACICR, B CR 212, 57-60, GEN-57, Rapport n. 10 de R. Marti enviat a E. Clouzot Cap del Secretariat del CICR, 3-III-1937.

⁴¹ ACICR, B CR 212, 57-60, GEN-60, *Rapports et correspondance du Dr. Marcel Junod, délégué général pour l'Espagne 1/09/1936-1/12/1937*, 30-III-1937.

⁴² El 23-IV-1937 Hahn es reunia amb els cònsols de França, Gran Bretanya, Argentina i Holanda. Tres dies després, en la mateixa jornada en la que no es podia reunir amb Lluís Companys, ho feia amb els mateixos interlocutors però amb el canvi de la representació dels Estats Units enlloc de la holandesa. En la trobada amb el cònsol dels EUA aquest li manifestava la idoneïtat del moment per a procedir a les evacuacions.

de persones (majoritàriament religiosos) que estaven en greu perill de patir una matança producte de les tensions internes dins del bloc català governamental. Perquè com deia Hahn, els fronts de guerra i l'evolució general de la mateixa no importaven gens ni mica a una Catalunya que estava immersa en els preparatius per al seu propi conflicte civil intern: «De la guerre on ne s'en préoccupe pas beaucoup ici, si ce n'est pour lire les journaux au pour écouter les nouvelles radiophoniques émanant du côté insurgé. La guerre est ici en ville même, latente, le feu couve sous les cendres, certains consulat ont pris leurs mesures pour évacuer la cité au plus vite.»⁴³ Una evacuació que hauria de rebre com a contrapartida una xifra similar d'evacuats de la zona rebel (sense la participació del govern de València) i que comptaria amb la participació dels consolsats de França, Gran Bretanya, Argentina i els Estats Units que presentarien les llistes de persones que desitjaven evacuar de Catalunya. Un intent de salvar vides que també comptava amb la col·laboració dels consellers d'ERC al govern de la Generalitat i del mateix president Companys amb l'objectiu d'aconseguir treure del país a tots els capellans que encara hi restaven a través, bàsicament, dels consolsats de la Gran Bretanya i de França. Calia ser ràpids i per tant insistir davant de les instàncies governamentals catalanes cosa que es faria repetidament.

D'aquesta manera, mentre el cònsol de Bolívia comunicava a Hahn que aquell era un bon moment per treure persones en perill del país per les ànsies de la Generalitat de «se concilier la sympathie des gouvernements étrangers», Hahn només rebia bones paraules del Secretari d'Afers Estrangers Rafael Closas que l'animava a seguir en la seva tasca tot acceptant un intercanvi per presos republicans en mans dels franquistes a l'illa de Mallorca.⁴⁴ Alhora, mentre tots aquests projectes semblaven no avançar positivament, el consolat francès comunicava al delegat de la Creu Roja la disposició a acollir les comandes de la institució humanitària, és a dir, a més d'aliments i altres materials també a persones evacuades de manera discreta, per part dels vaixells que setmanalment viatjaven entre Marsella i Barcelona.⁴⁵

Tot i això, i malgrat els pitjors presagis, l'escenari semblava aclarir-se. Semblava que fins i tot es podrien portar a terme evacuacions sense l'intercanvi previst i és que segons es deia en una nova comunicació el President del Tribunal de Cassació,

⁴³ ACICR, B CR 212, GEN-56, Informe de P. Hahn del 27-IV-1937 enviat al President de la Comissió d'Espanya del CICR G. Favre.

⁴⁴ ACICR, B CR 212, GEN-56, Carta de P. Hahn a Marcel Junod del 28-IV-1937.

⁴⁵ Fins a principis de desembre de 1937 la nau francesa finançada per la Marina de Guerra, Iméréthie, faria la ruta regular Marsella-València-Barcelona al servei del CICR. Anteriorment, en algunes ocasions la Royal Navy britànica ajudaria evacuant les persones que no hi cabien a la nau francesa provocant cert enuig de París (ACICR, 212, 53-56, B CR 212 GEN-55, carta a M. Junod enviada des de Marsella sense autor del 9-IX-1937). La polèmica restaria centrada en el fet de que els refugiats evacuats pels britànics serien desembarcats a Marsella sense cap mena d'organització que els acollís. Situació que obligaria a la Creu Roja a organitzar un servei d'acollida que col·laborés amb consolsats, congregacions religioses o qui fos en l'assistència als evacuats al port francès.

Josep Andreu i Abelló, estava intentant aconseguir els permisos pertinents per a lliurar als consolats de França i Gran Bretanya un grup de 600 religiosos (400 de Barcelona i 200 de Girona i Tarragona). Tanmateix, calia el permís de les instàncies de Seguretat Interior catalanes i una ajuda econòmica per a “entretenir” als anarquistes que dirigien els cossos policials.⁴⁶ Problemes i entrebancs que havien de xocar especialment i de manera decisiva amb la negativa franquista a signar cap acord d'intercanvi (a mitjans de 1937 encara s'insistia davant Franco), ni que fos puntual, amb la Generalitat i el CICR.⁴⁷ Negativa que faria inviable cap sortida massiva de religiosos o no combatents i que condemnaria l'actuació de la Creu Roja Internacional a la sortida selectiva de petits grups.

Vist el fracàs dels projectes a gran escala, la tasca humanitària intentaria dedicar-se a objectius més modestos. Per una banda, les representacions consulars intentarien pressionar a les autoritats franquistes per a que no bombardeguessin les instal·lacions dels hospitals militars als fronts i a la rereguarda catalana, en uns moments en que les evacuacions es complicaven encara més després dels Fets de Maig.⁴⁸ Mentre el 8 de maig del 1937 Hahn comunicava a Ginebra la paralització de qualsevol evacuació i contacte amb les autoritats catalanes producte de la inestabilitat política (tot i la pressió del consolat francès), dos dies després afirmava que Barcelona i Catalunya restaven desbordades, com la mateixa Creu Roja, per l'arribada massiva de refugiats que calia atendre d'arreu dels territoris conquerits pels rebels. Refugiats al marge, a partir de la resolució dels fets de maig favorables als sectors progovernamentals (ERC i PSUC), la possibilitat d'evacuar religiosos (dels 1.000 que es calculava residents a Catalunya encara) no variaria gaire tot i algunes informacions contradictòries. Si a finals de juny es mantenia que era pràcticament impossible evacuar ningú tot i la bona predisposició dels consolats de França i els Estats Units, mesos després semblava que tot havia evolucionat positivament. Si més no així és després de l'afirmació de la trucada transcrita de Hahn del 8 d'octubre en la que s'afirmava la progressiva sortida de capellans en grups

⁴⁶ ACICR, B CR 212, GEN-56, Informe de P. Hahn del 1-V-1937 enviat al President de la Comissió d'Espanya del CICR G. Favre.

⁴⁷ Setmanes abans en un document de la delegació de Barcelona s'afirmava que les autoritats franquistes s'havien negat a col·laborar en qualsevol intercanvi de presoners que afectés a familiars dels catalanistes conservadors de la Lliga: Joan Ventosa i Calvell, Raimon d'Abadal, Joan Estelrich i Josep Bertrand i Musitu (ACICR, C ESCI 015-017, C ESCI 017, carta del delegat Roland Marti del 3-III-1937).

⁴⁸ Per a evitar els efectes dels bombardeigs sobre la seu del CICR a Barcelona es proposarien dues mesures. El 31-V-1937 es proposava pintar una gran creu roja al teulat i el juny de 1937 es donarien les coordenades del local a l'exèrcit franquista. Per altra banda, cal assenyalar que una part destacada dels empleats de la delegació barcelonina eren joves catòlics o conservadors que trobaren en aquella organització una mena de protecció. Aquesta naturalesa ideològica, més o menys destacada, faria que a mitjans de 1937 molts d'aquests haguessin abandonat Catalunya passant la frontera dels Pirineus com explicava un informe de M. Junod del 2-7-VIII-1937.

petits i prèvia autorització de les instàncies d'ordre públic catalanes.⁴⁹ En canvi la sortida de civils restava quasi impossible per les dificultats en obtenir un passaport espanyol legal i per la negativa del consolat de la Gran Bretanya a participar més en aquelles tasques. Unes dificultats que s'haurien de veure incrementades per l'arribada del govern republicà a Barcelona i les conseqüents tensions amb una Generalitat que perdia tot protagonisme.

Uns problemes que, a més, no només es circumscrivien a la banda catalana de la frontera sinó que també afectaven a la política francesa respecte a l'entrada d'espanyols refugiats. En aquest aspecte, arribats al mes de setembre de 1937 la delegació del CICR a Marsella informava a Ginebra de les dificultats existents per a continuar les operacions d'evacuació d'espanyols ja que només podrien restar en territori francès 48 hores. Alhora que, per altra banda, s'estava negociant amb la Marina Francesa i el Ministeri d'Afers Exteriors la continuïtat dels viatges i de la col·laboració de la nau "Iméréthie" finançada per les autoritats gales i clau per a la sortida de Barcelona d'evacuats.

D'aquesta manera, mentre a França es complicava tot, a Catalunya la tensió política aniria acompanyada de l'increment de les dificultats per a aconseguir aliments per subministrar a la població de Barcelona i la seva ària d'influència. Amb l'arribada constant de refugiats i del govern de la República amb els seus funcionaris i familiars tot es feia cada cop més dramàtic com comunicava Phillipe Hahn en un informe del 3 de setembre: «les difficultés d'alimentation croissantes de jour en jour. Bien des gens souffrent de la faim, les esprits son excités et nerveux, la crainte de manquer nécessaire en hiver revient dans chaque conversation.»⁵⁰ Unes dificultats que segons el punt de vista de Hahn podrien derivar en un escenari de caos total i de violència desfermada entre faccions polítiques. Possibilitat que Hahn ja comunicava des de feia mesos i que vinculava a l'arribada de la guerra a territori català amb els primers bombardeigs, la crida de lleves i la incertesa que aquests fets, i les lluites internes, començaven a provocar a la societat catalana. En aquest context, l'estat d'ànim de la població hauria evolucionat, segons el delegat ginebrí, de la incertesa de l'estiu de 1937 a la voluntat de que la guerra s'acabés: «Tout le monde est désireux que cela finisse au plus tôt. Les Catalans notamment supportent malaisément de ne pas manger de grosses quantités et les voilé terri-

⁴⁹ ACICR, C ESCI 015-017, C ESCI 0167, Correspondance échangée avec la délégation de Barcelone, première partie (Dr. Horace Barbey) 9/10/1936-24/11/1937.

⁵⁰ ACICR, 212, 53-56, B CR GEN-56, informe de P. Hahn del 3-IX-1937. Setmanes després (23-X-1937) Hahn avisava de l'increment dels greus problemes en el subministrament d'aliments.

blement rationnés.»⁵¹ La societat catalana s'enfrontava als efectes de la guerra i no els tolerava gratament quan encara quedava el pitjor del conflicte.

L'EVACUACIÓ CAP AL FINAL DE LA GUERRA (1938-1939)⁵²

Durant la darrera etapa del conflicte en territori català l'avenç franquista des de les comarques de Lleida primer i des de l'Ebre després aniria complicant les condicions de vida fins a deixar-les en la misèria més absoluta. Mentre encara s'intentaven alguns intercanvis de presoners, alhora que la repressió del SIM republicà preocupava a la Creu Roja, i quan la tensió política entre la Generalitat i Negrín es feia evident en la famosa carta del mes de juliol, la manca d'aliments i el drama dels desplaçats centrarien les principals preocupacions de l'organització humanitària.⁵³ Una situació d'extrema dificultat que obligaria al CICR tot i intentar el manteniment de les seves delegacions al tancament de la seu a València i Burgos per a mantenir només les de Barcelona i Sant Sebastià.

Un agreujament de la misèria i de l'empitjorament de les condicions de vida generals a Catalunya que preocupaven al delegat Roland Martí que en feia un apunt quasi dramàtic a finals de setembre d'aquell 1938 tot criticant la gestió dels proveïments per part del govern republicà instal·lat a Barcelona: «Je pensais que le Gouvernement espagnol léal, en face de la grande misère du peuple gouvernemental, essaierait de fournir l'effort nécessaire afin de pourvoir au ravitaillement équitable de la population civile. Cependant, nous n'entrevoyons aucune tentative de ce genre, et la misère avance à pas de géants. Nous en sommes constamment les témoins, le plus souvent impuissants.»⁵⁴ Una desesperació davant de les portes mateixes de les oficines del Comitè Internacional de la Creu Roja a Barcelona en forma de llargues cues tot demanant aliments. Una crisi humanitària que deuria arribar a les màximes instàncies polítiques republicanes com els exministres Irujo i Giral que s'acostarien a l'entitat humanitària a demanar aliments per a ells i les seves famílies.

Per altra banda, a punt d'acabar-se la guerra en territori català, la col·laboració amb les representacions diplomàtiques i consulars es faria imprescindible per al manteniment dels serveis de la Creu Roja internacional tot i alguns problemes. Si

⁵¹ ACICR, 212, 53-56, B CR GEN-56, informe de P. Hahn de l'1-IX-1937 enviat a la Sra. Odier a Ginebra.

⁵² A mitjans de setembre de 1938 la Delegació del CICR estava formada per 73 persones 10 de les quals cobraven un salari per la seva feina.

⁵³ La carta enviada pel President de la Generalitat al cap del govern republicà, Juan Negrín, seria reproduïda i enviada per Roland Martí a la Comissió d'Espanya del CICR en data 20-VII-1938. Per altra banda, pel que fa referència a l'augment de la repressió institucional a la zona republicana Martí enviaria un llarg informe a Clouzot el 29-VI-1938

⁵⁴ ACICR, 212, 57-60, B CR 212 GEN-60, carta de R. Martí a D. Clouzot del 25-IX-1938.

a mitjans de desembre de 1938 el Consolat i l'Ambaixada de França esdevenien els mitjans de fer arribar el correu a Ginebra, poques setmanes després aquestes mateixes autoritats esdevenien un obstacle per a les operacions humanitàries de la organització. Per una banda, a finals de gener de 1939 les autoritats diplomàtiques de la Gran Bretanya informaven que les naus de la Royal Navy només acceptarien súbdits britànics entre les persones que s'intentaven recollir a les zones en combat, mentre que els vaixells francesos només acollirien com a passatge a ciutadans propis a més de belgues i suïssos.⁵⁵ Problemàtiques a les que calia afegir les dificultats que les autoritats gales estaven imposant a l'enviament d'aliments a través de la seva frontera amb Catalunya que pocs dies després, en un nou informe, en aquesta ocasió de Phillipe Hahn del 7 de febrer de 1939, eren explicats. Segons comunicava als seus superiors, ni l'ambaixador francès de Barcelona ja desplaçat a Perpinyà (Jules Henry) ni les autoritats frontereres ajudarien en res les tasques que pretenien mitigar el drama de l'èxode massiu de refugiats cap a França. Tot això tenint en compte que la delegació del CICR a Barcelona havia desaparegut durant el mes de gener de 1939. Tot i aquesta realitat, evidentment, la tasca de la secció internacional de la Creu Roja no acabaria amb el final del conflicte en territori català sinó que s'estendria fins a la fi definitiva de la guerra i encara més enllà tot reobrint la delegació de Barcelona de nou ja sota domini franquista.

⁵⁵ ACICR, B CR 212, 46-52, B CR 212 GEN-47, Rapports et correspondance d'Eric Arbenz, Madrid 26/01/1937-31/10/1939, informe enviat a Ginebra el 31-I-1939.